

Postscriptum om kontrolsamfundet

Af Gilles Deleuze

I Historik

Foucault har placeret disciplinærsamfundet i det attende og det nittende århundrede, og det når sit højdepunkt i begyndelsen af det tyvende århundrede. Dette samfund går i gang med at organisere de store indespærringsmiljøer. Individet går konstant fra ét lukket miljø til et andet, der hver har deres love: først er der familien, derefter skolen ("du er ikke længere hjemme hos mor og far!"). Derefter kasernen ("det her er ikke en skole!"), derefter fabrikken, til tider hospitalet, eventuelt fængslet, der er indespærringsmiljøet par excellence. Det er fængslet, der tjener som analogimodel, som når heltinden i Europa '51, idet hun ser nogle arbejdere, kan udbryde: "Man skulle tro, at de var straffefanger..." Foucault har meget præcist analyseret indespærringsmiljøernes idealprojekt, som er særlig tydeligt i fabrikken: koncentrere, ruminddele, ordne i tid, sammensætte en produktiv kraft i rumtiden, hvis virkning skal være større end summen af de enkelte kræfter. Men det, som Foucault ligeledes var klar over, var, hvor kortvarig denne model var: den fulgte efter suverænitetsamfundet som havde ganske andre mål og funktioner (nemlig at beskatte snarere end at organisere produktionen, afsige domme om liv og død snarere end at forvalte livet); overgangen mellem dem foregik skridtvist, og Napoleon synes at have været den, der endegyldigt gennemførte den store omstilling fra det ene samfund til det andet. Men disciplineringen stødte omvendt også ind i en krise, til fordel for nye kræfter, der langsomt indfandt sig, og som udviklede sig hastigt efter Anden Verdenskrig, idet disciplinærsamfundet allerede på det tidspunkt var noget, vi ikke længere var en del af, og noget, som vi var ophørt med at være.

Vi befinder os i en generel krise, hvad angår alle indespærringsmiljøerne, fængslet, hospitalet, fabrikken, skolen og familien. Familien er et "indre", der er i krise som alle andre former for indre, skolen, inden for professionerne etc. De ansvarlige ministre har konstant foreslået reformer, som angiveligt skulle være nødvendige. Reformere skolen, reformere industrien, hospitalet, hæren, fængslet; men alle ved, at disse institutioner er ved vejs ende, med kortere eller længere tid indtil de endeligt forsvinder. Det drejer sig blot om at forvalte deres døds kamp og at holde menneskene beskæftiget, indtil de nye kræfter banker på døren. Det er kontrolsamfundet, der er i færd med at erstatte disciplinærsamfundet. "Kontrol" er det ord, som Burroughs

foreslår for at betegne det nye monster – og som Foucault mener udgør vores nære fremtid. Ligeledes analyserer Paul Virilio konstant de ultrahurtige former for kontrol, der giver sig ud for at være frivillige, og som erstatter de gamle disciplineringer, der opererede inden for rammerne af et lukket systems varighed. Det er ikke engang nødvendigt at nævne kernekraft, genmanipulation og den exceptionelle udvikling inden for medicinproduktion, selvom de alle kommer til at indgå i den nye proces. Det er heller ikke nødvendigt at spørge om, hvilket system der er det hårdeste, eller hvilket der er mest tåleligt, for frigørelse og underkastelse står over for hinanden inden for dem alle sammen. Eksempelvis den krise, som hospitalet som indespærringsmiljø befinder sig i, hvor distriktpsykiatri, daghospitalet, hjemmeplejen først udgjorde en ny form for frihed, men også er en del af nogle kontrolmekanismer, der kan måles med de strengeste former for indespærring. Der er hverken grund til at frygte eller håbe, men til at lede efter nye våben.

II Logik

De forskellige former for intenter eller indespærringsmiljøer, som individet gennemløber, er afhængige variable, for man er hver gang nødt at begynde forfra; alle disses miljøer taler ganske vist et fælles sprog, men det er analogisk. Derimod er de forskellige kontrolmekanismer kovarianter, som danner et system af variabel geometri, der taler et numerisk sprog (hvilket ikke nødvendigvis vil sige binært). Indespærringerne er adskilte former, støbeforme, kontrolmekanismerne er derimod en modulation som en slags selvformende støbeform, der konstant ændrer sig fra det ene øjeblik til det andet – eller som en sigte, hvis masker ændrer sig fra et punkt til et andet. Det kan tydeligt ses i spørgsmålet om løn: hvor fabrikken var en krop, der bragte sine indre kræfter til et balancepunkt, det højest mulige for produktionen, det lavest mulige for lønningerne, har virksomheden i kontrolsamfundet erstattet fabrikken, og virksomheden er en sjæl, en gas. Systemet med løntillæg kender man selvfølgelig allerede fra fabrikken, men virksomheden gør sig større anstrengelser for at modulere hver enkelt medarbejders løn, i tilstande af fortsat metastabilitet, som etableres via udfordringer, konkurrencer og samtaler, der er ekstremt komiske. Grunden til, at de mest ideotiske former for tv-underholdning har så stor succes, er, at de på passende vis udtrykker situationen i en virksomhed. Fabrikken sammensætter individerne til en krop til fordel både for arbejdsgiverne, som overvågede hver eneste element i massen, og for fagforeningerne, der mobiliserede en masse af modstand; men virksomhederne opfordrer konstant til en stadig rivalitet som en sund form for kappestrid, en fremragende motivation, der sætter individerne op mod hinanden, gennemtrænger hver eneste af dem, og splitter den enkelte. Moduleringsprincippet om ”løn efter indsats” frister selv i det offentlige uddannelsessystem, for når virksomheden erstatter fabrikken, erstatter den livslange læring skolen, og den fortsatte kontrol erstatter eksamen. Det er den mest sikre måde at udlevere skolen til virksomheden på.

I disciplinærsamfundet begynder man konstant forfra (fra skolen til kasernen, fra kasernen til fabrikken), hvorimod man i kontrolsamfundet aldrig er færdig med noget som helst, virksomheden, uddannelsen og militærtjenesten er metastabile og sameksisterede tilstande af én og samme modulation, der udgør en slags universal omformer. Kafka, der stod på tærsklen mellem de to typer af samfunde, har i Processen beskrevet de frygteligste juridiske systemer, for disciplinærsamfundets

tilsyneladende frifindelse (mellem to indespærringer) og kontrolsamfundets ubegrænsede udsættelse (i fortsat forandring er to meget forskellige juridiske livsformer, og når vores retsvæsen er tøvende og befinder sig i en krise, skyldes det, at vi forlader den ene for at træde ind i den anden. Disciplinærsamfundet har to poler, nemlig underskriften, der angiver individet, og det tal eller matrikelnummer, som angiver dets position i en masse. Det skyldes, at det disciplinære aldrig har anset de to som værende i uoverensstemmelse med hinanden; magten er på én gang massificerende og individuerende, det vil sige, at den skaber et fælles korps eller legeme ud af dem, som den udøves over, samtidig med at den former hvert medlem af korpsets individualitet (ifølge Foucault har dette dobbelte anliggende sin oprindelse i præstens pastoralmagt – flokken og hvert enkelt dyr – idet den civile magt snart skulle gøre sig til verdslig ”præst”, men med andre midler). I kontrolsamfundet derimod, er det væsentlige ikke længere en underskrift eller et tal, men et ciffer, for cifferet er en adgangskode, hvorimod disciplinærsamfundet reguleres af befalingsord (såvel fra det samfundsskabendes som fra modstandens synsvinkel). Kontrollens numeriske sprog udgøres af cifre, der giver adgang eller formener adgang til information. Det afgørende er ikke længere parret masse-individ. Individene er blevet til ”dividuelle” og masserne til stikprøver, data, markeder eller ”banker”. Det er måske pengene, der bedst udtrykker skellet mellem de to samfund, eftersom disciplineringen altid har forholdt sig til prægede penge, der havde guldets som målestok, hvorimod kontrollen henviser til flydende vekselkurser, modulationer, hvor hver reservevaluta indgår med en bestemt procentdel i en valutakurve. Den gamle pengemuldværp er indespærringsmiljøernes dyr, mens slangen er kontrolsamfundets. Overgangen fra et dyr til et andet, fra mulvarpen til slangen, er ikke blot en overgang i forhold til det system, vi lever i, men også i vores måde at leve på og vores forhold til andre. Disciplineringens menneske var diskontinuerlig energiproducent, mens kontrollens menneske snarere er bølgeformet, sat i kredsløb, på en kontinuerlig stråle. Surf har overalt erstattet de gamle former for sport.

Det er let at få forskellige typer af maskiner til at svare til hvert samfund, hvormed ikke er sagt, at maskinerne er bestemmende, men derimod at de udtrykker de sociale former, som er i stand til at føde dem og at benytte sig af dem. Det gamle suverænitetsamfund håndterede enkle maskiner med løftestænger, trisser, urværk; det yngste disciplinærsamfund var udstyret med energidrevne maskiner, som bragte den passive fare, som entropi udgør, og den aktive fare, som sabotage udgør, med sig; kontrolsamfundet operer med maskiner af tredje orden, nemlig informationsmaskiner og computere, hvis passive fare består i, at de crasher, og den aktive i piratkopiering og virusangreb. Det er ikke blot en teknologisk udvikling, men en dybtgående forandring af kapitalismen. Det er en forandring, der allerede er velkendt, og som kan opsummeres som følger: det nittende århundredes kapitalisme drejer sig om ejendom – og for produktionens vedkommende om koncentration. Den bygger således fabrikken som indespærringsmiljø, hvor kapitalisten er ejer af produktionsmidlerne, men også måske ejer af andre miljøer, der er tænkt i analogi med fabrikken (arbejderens hjem, skolen). Hvad angår markedet erobres det ved specialisering, ved kolonialisering, eller ved fald i produktionsomkostninger. Men i den aktuelle situation er kapitalismen ikke længere orienteret efter produktion, som den ofte placeres i periferien i den tredje verden, selv inden for komplekse produktionsformer som tekstil, forarbejdning af jern og olie. Det er en overproduktionskapitalisme. Den køber ikke længere råprodukter og sælger ikke længere færdige produkter, men den køber færdige produkter eller samler adskilte dele. Den vil gerne sælge tjenesteydelser, og den vil

gerne købe aktier. Det er ikke længere en kapitalisme for produktionen, men for produktet, det vil sige for salget eller for markedet. Ligeledes er den i sit væsen spredt, og fabrikken har vejet pladsen for virksomheden. Familien, skolen, hæren og fabrikken er ikke længere analoge, adskilte miljøer, der konvergerer i retning af en ejer, en stat eller en privat magt, men kodede, deformerbare og transformerbare figurer, af én og samme virksomhed, hvis ansatte alle er mellemledere. Selv kunsten har forladt de lukkede miljøer for at indtræde i bankernes åbne kredsløb. Overtagelsen af markeder sker ved at tage kontrollen og ikke længere ved uddannelse gennem disciplin, i højere grad ved fastsættelse af kurser end ved sænkning af omkostninger, i højere grad ved forandring af produktet end ved specialisering af produktionen. Korrupsionen får herved ny kraft. Salgsafdelingen er blevet virksomhedens centrum eller "sjæl". Det hævdes, at virksomhederne har en sjæl, hvilket virkeligt er den mest skræmmende nyhed i verden. Marketing er i dag blevet til et socialt kontrolinstrument og udgør vor tids skamløse herrerace. Kontrollen er kortvarig og roterer hurtigt, men er også fortsat og ubegrænset, hvorimod disciplineringen var af lang varighed, uendelig og afbrudt. Mennesket er ikke længere det indelukkede menneske, men det forgældede menneske. Det er sandt, at kapitalismen fortsat har bevaret den ekstreme elendighed for de trefjerdedele af menneskeheden, der er for fattige til gælden og for mange til at blive spærret inde, og kontrollen vil i fremtiden ikke blot stå over for opløsningen af grænser, men også en eksplosion i slumkvarterer og ghettoer.

III Program

Der er ikke brug for science fiktion for at forestille sig en kontrolmekanisme, der i hvert eneste øjeblik angiver positionen af et element i et åbent miljø, det være sig et dyr i et reservat eller et menneske i en virksomhed (elektroniske længer). Félix Guattari forestillede sig en by, hvor hver enkelt kunne forlade sin lejlighed, sin gade, sit kvarter, takket være et elektronisk (dividuet) kort, som fik den og den port til at gå op, men hvor kortet også kunne blive afvist på bestemte dage eller på bestemte tidspunkter; det vigtige er ikke porten, men computeren, der angiver, hvilken position der er tilladt eller forbudt for den enkelte, og som derved foretager en universel modulation.

En socialteknisk undersøgelse af kontrolmekanismer, netop som de er ved at opstå, burde være kategorisk og beskrive det, der allerede er i færd med at installere sig i stedet for disciplinære indespærringsmiljøer, som alle kan se er i krise. Det er muligt, at gamle midler, der oprindeligt stammer fra det gamle suverænitetsfund, igen træder ind på scenen, men med de nødvendige tilpasninger. Det vigtige er, at vi er ved begyndelsen på noget. I fængselsystemet søger man efter "erstatningsstraffe", i det mindste for småkriminalitet, og er begyndt at bruge elektroniske lænker, der forpligter den dømte til at blive hjemme på bestemte tider. I skolesystemet har vi de forskellige former for bestandig kontrol og den livslange lærings indvirkning på skolen, ganske tilsvarende har man opgivet tanken om enhver form for forskning ved universitetet, man indfører "virksomheden" på alle uddannelsesniveauer. Inden for hospitalssystemet kender den nye lægekunst "hverken til læger eller syge" og afdækker potentielt syge og risikogrupper, hvilket på ingen måde vidner om et fremskridt i retning af individualisering, som man siger, men erstatter den individuelle eller numeriske krop med et "dividuet" materiales ciffer, der kan kontrolleres. Inden for virksomhedssystemet er der den nye omgang med penge, produkter og mennesker,

der ikke længere gennemgår den gamle fabriksform. Det er små eksempler, men de gør det muligt bedre at forstå, hvad man mener med talen om institutionernes krise, det vil sige den fremadskridende og adspredte installering af et nyt beherskelsesregime. Et af de vigtigste spørgsmål vedrører fagforeningernes uduelighed for gennem hele deres historie har de været bundet til kampen mod disciplineringerne eller i indespærringsmiljøerne. Kan de tilpasse sig eller må de vige pladsen for nye modstandsformer mod kontrolsamfundet? Er det muligt at se ansatser til disse kommende former, der er i stand til at angribe den hellige og almindelige marketing? Mange unge forlanger besynderligt nok at blive ”motiveret”, de forlanger praktikpladser og livslang læring, det må være op til dem selv at opdage, hvad det er, man får dem til at tjene, ganske som deres forfædre med besvær opdagede disciplineringsformål. En slanges ringe er mere komplicerede end gangene i et muldvarpebo.

L'autre journal, nr. 1.maj 1990

Noter

De i bogen omtalte værker, der er oversat til og udgivet på dansk, er anført under deres danske titler, men vi har i de supplerende realnoter – der i dette tilfælde kunne blive en længere historie – kun givet nærmere oplysninger om værker af Deleuze og Foucault. Oprindelige udgivelsesår er i flere tilfælde indsat i teksten i kantet parentes, samme markering gælder enkelte krydshenvisninger m.v. (O.a.)

1. Recherches, marts 1973, ”Grande Encyclopédie des homosexualités”
2. Front homosexuel d’action révolutionnaire. (O.a)
3. Capitalisme et schizophrénie 1. L’Anti-(Edipe, på norsk: Anti-Ødipus. Kapitalisme og schizofreni, Spartacus forlag 2002. (O.a.)
4. Mouvement de Libération des Femmes. (O.a.)
5. Recherches, id.
6. Capitalisme et schizophrénie 2 Mille plateaux, på dansk: Tusind plateauer. Kapitalisme og skizofreni, Det Kongelige Danske Kunstakademis Billedkunstskoler 2005. (O.a.)
7. Den franske oversættelse af martin Heideggers værk Holzwege (1950) bærer titlen Chemins qui mènent nulle part, hvilket direkte oversat lyder: veje der ikke fører nogen steder hen (O.a).
8. Udsendelsesrække på fransk tv i 1975, hvis fulde titel var Six fois deux ou Sur et sous la communication. (O.a)
9. Institut des hautes études cinématographiques; fransk filmskole. (O.a.)

10. Proust et les signes, 1964/70/73, på danske: Proust og tegnene, DET lille FORLAG 2003. Bogen om Kafka, skrevet sammen med Félix Guattari , 1975, findes også på dansk: Kafka – for en mindre litteratur, Sjakalen 1982. (o.a.)
11. Neologisme dannet ud fra ”montage” og verbet ”montrer” ”at vise”, der således betyder noget i retning af en ”billedvisning”. (O.a.)
12. Cinema 2, 1985. (O.a.)
13. Litterært magasin på fransk tv. (O.a.)
14. Bortset fra bogen om digteren Raymond Roussel foreligger samtlige de af Foucault selv udgivne værker i dag oversat til dansk: i det følgende omtales Galskabens historie (1961: Det lille FORLAG 2003), Klinikens fødsel (1963: Hans Reitzels Forlag 2000), Ordene og tingene (1966: Det lille FORLAG 2006), Vidensarkæologien (1969: Forlaget Philosophia 2005), Overvågning og straf (1975: DET lille FORLAG 2002) og de tre bind af Seksualitetens historie: 1. Viljen til viden, 2. Brugen af nydelserne, 3. Omsorgen for sig selv (1976/ 1984/1984: DET lille FORLAG 1994/2004/2004. (O.a.)
15. Den franske udgave udkom 1986; den danske 2004, DET lille FORLAG (O.a.)
16. Se note 178 side 158 i den danske udgave
17. Se artiklen ”Theatrum philosophicum” (1970; Dits et écrits bd 2), på dansk i antologien Flugtlinier. Om Deleuzes filosofi, ed M Sloth Carlsen, K Gam Nielsen & K Su Rasmussen, Museum Tusulanums Forlag 2001, s.87 (O.a)
18. Artiklen findes på dansk i antologien Foucaults masker ed, N. Brügger, K O. Eliassen & J.E Kristensen, Modtryk 1995, og er på fransk optrykt i Dits et écrits bd. 3. (O.a)
19. Her anfører teksten den franske oversættelse, udgivet på Gallimard: Michel Foucault. Un Parcours philosophique (O.a.)
20. Ceci n'est pas une pipe, 1973; Dette er ikke en pibe, Hans Reitzels Forlag 1998 (O.a.)
21. 'La pensée du dehors', 1966 Dits et écrits, bd.1: på dansk 'Tænkningen af det udenfor' i antologien Foucaults masker, jf. note 18 (O.a.)
22. Deleuze henviser her og i den følgende sætning til sine to filmbøger, se teksterne 5 og 6 ovenfor. (O.a.)
23. Ansvarlig for Nykaledonien-spørgsmålet under Mitterands største præsidentperiode. (O.a.)
24. Leder af forlaget Les Editions de Minuit (o.a.)
25. Bernard Pivot, udsendelsens vært, jf. Note 13 (O.a)

26. 1988 (Le pli= Folden); oversat til svensk: Vecket. Leibniz och barocken, Glänta Produktion 2004. Den i det følgende nævnte Nietzsche-bog findes også på svensk: Nietzsche och filosofin, Daidalos 2003. Om de to bind i Kapitalisme og skizofreni, se tekst 2 og 3 og note 3 og 6. (O.a)
27. På fransk er der her et sammenfald i ordet concept, hvor vi på dansk har begreb og koncept. (O.a)
28. Egentlig Présentation Sacher-Masoch, 1967; den danske udgave på forlaget Sjakalen 1981. Se også note 10. (O.a.)
29. Realiseret senere, Critique et clinique udkom 1993 (O.a.)
30. Realiseret i 1991, sammen med Félix Guattari; på dansk: hvad er filosofi? Gyldendal 1996 (O.a.)
31. Institut National de l'Audiovisuel. (O.a.)
32. Italiensk intellektuel og venstrefløjsaktivist, skrev sammen med den amerikanske filosof Michael Hardt Imperiet (2000; dansk udgave på Informations Forlag 2003)